

GÜNDELİK HAYATTA YABANCILAŞAN BİREYİN RESİMDEKİ YANSIMALARI^{1, 2}

THE REFLECTIONS OF THE ALIENATED INDIVIDUAL
IN EVERY DAY LIFE IN THE PAINTING

FİDE LALE DURAK

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü
fidelaledurak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7979-6253

DOÇ. SERAP EMMUNGİL KARAMANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü
serap.emmungil@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7093-3012

Öz: Bu makale, Sanayi Devrimini temel alan Batılı ya da Batı teknolojisi ve kültürünü benimseyerek Batılılaşmış modern toplum ile modern insan kavramı ekseninde, gündelik hayat bağlamında yaşanan yabancılaşmanın günümüz resim sanatına yansımaları üzerine odaklanır. Bu bağlamda, Bo Bartlett, Greyson Perry, Canan, Faul Fenniak, Richard Estes, John Brosio gibi günümüz sanatçılarının çalışmalarında kendini gösteren modern toplum içerisindeki bireyin gündelik hayattaki yabancılaşmasının izleri aranır.

Metinde Hegel, Feuerbach, Marx ve Fromm'un yabancılaşma kavramına bakış açıları tartışılarak Henri Lefebvre'nin gündelik hayat önermesi temelinde bireyin ihtiyaçları ortaya konulur. Toplumla uyum içerisinde yaşama ihtiyacı olan bireyin, gündelik hayat rutinlerini yerine getirmesi gerekir. Bu bağlamda, toplumsallaşmanın bir koşulu olarak bireyler toplumsal normlara uyar, normların dışında konumlanan isteklerini baskılar. Kendine yabancılaşma, kendi gerçekliğinin ve duygusunun farkında olmama hali modern insanın hastalığına dönüşür. Bu çerçevede makale, yabancılaşmadan kurtulabilmek için nesneden ayrışmak yani özne olmak gerekliliği noktasında konumlanır.

Anahtar Sözcükler: Gündelik Hayat, Yabancılaşma, Birey, Resim, İktidar, Sokak, Mülkiyet.

¹ Bu makale, Fide Lale Durak tarafından Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalında 2019 yılında Doç. Serap Emmungil Karamanoğlu danışmanlığında tamamlanan "Gündelik Hayatta Yabancılaşmış Birey - Mekan İlişkisi" başlıklı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Makalede Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmuştur.

Abstract: *This article examines the reflections of alienation, experienced in the context of everyday life, in contemporary painting, by following the concept of modern society and modern man, which is either Western or Westernized by adopting Western technology and culture based on the Industrial Revolution. In this context, traces of the alienation of the individual in modern society, which are rendered in the works of contemporary artists such as Bo Bartlett, Greyson Perry, Canan, Foul Fenniak, Richard Estes, John Brosio, are elaborated in this work.*

In the text, the perspectives of Hegel, Feuerbach, Marx and Fromm on the concept of alienation are discussed and the needs of the individual are put forward on the basis of Henri Lefebvre's everyday life proposition. The individual, who needs to live in harmony with the society, must fulfil her/his daily day life routines. In this context, as a condition of socialization, individuals conform to social norms and suppress their desires located outside the norms. Self-alienation, unawareness of one's own reality and feelings turns into the disease of modern man. In this context, the article is positioned at the point where it is necessary to separate from the object, that is, to become a subject, in order to eliminate alienation.

Keywords: *Everyday Life, Alienation, Individual, Painting, Power, Street, Property.*

Giriş

Gündelik hayatta bireyin yabancılaşması çeşitli düzlemlerde ele alınabilir. Bireyin yaşadığı topluma uyum göstermesi ya da tam tersine ayrık olması; ya da yaşadığı gerçekliğe uyumsuz kalması yabancılaşmanın biçimleri olarak sayılabilir. Yabancılaşmanın her bir biçiminde insanın bilinç düzeyinde öteki haline gelebilmesi için ilişkisel bozulma yaşaması gerekir (Aydoğan, 2015, s. 273).

Bu makale kapsamında bireyin yabancılaşması modern toplum içerisinde incelenecek ve modern toplum için Sanayi Devrimi temel alınacaktır. Endüstrileşme (sanayileşme) ve modern toplum arasında doğrudan ilişki vardır. Hobsbawm'ın tanımlaması ile "...endüstriyi modernliğin bir ölçütü olarak görmek kabaca doğru olacaktır" (Hobsbawm, 2010, s. 30).

Modern toplum ile birlikte "modern insan" kavramı da ortaya çıkmıştır. Eric Fromm'a göre modern insan denince günümüzün tüm insanları da anlaşılabilir ya da teknolojik açıdan daha gelişmiş olan Batılı sanayileşmiş ülkelerdeki insanlar da anlaşılabilir. Fromm modern insanı tanımlarken şu tespitte bulunur: "...Sanayileşmemiş ülkelerdeki insanlar giderek artan bir hızla Batı'nın insanlarına benziyorlar" (Fromm, 2019, s. 14). Henüz sanayileşmemiş ülkelere Batı'dan ihraç edilen teknoloji ile "kültür" tüm dünyayı Batı tarzına benzetmektedir. Bu açıdan, makale kapsamında, modern insan kavramı tüm bu etkileşimler ile birlikte ele alınacaktır.

Modern insanın yaşadığı ilişkisel bozulma, yani yabancılaşma, gündelik hayat bağlamında gerçekleşir. Günümüzde, modern kültürel çalışmalar tarafından yaygın bir şekilde kullanılan "gündelik hayat" kavramının ele alınışı değişmiştir. Popüler kültür alanlarının aynı zamanda meta alım satım alanları haline gelmesi, gündelik hayat kavramının belirlenimini de popüler olana doğru kaydırmıştır. Sadece kamusal alanlarda yaratılan ortak meta beğenisi ile değil aynı zamanda her bireyin evine giren sinema kanalları gibi estetik belirlenimlerle de aynışma söz konusudur. Roberts bu durumu şu şekilde özetliyor "...'günlük yaşam' teriminin modern kültürel çalışmalar tarafından özümsemesiyle birlikte bu terim, sadece eleştirel bir şekilde tarihsel bağlamının ortadan kaldırılması gibi genel bir sürece değil, aynı zamanda keskin bir felsefi kısaltmaya da maruz kalmıştır" (Roberts, 2013, s. 10). Bunun sonuçlarından biri olarak gündelik hayat kavramı çoğu zaman "sıradanlık"ın eş anlamlısı olarak kullanılabilir. Her ne kadar sıradan olan da gündelik hayatın içinde olsa da felsefi eleştirel bağlamından koparıldığı ölçüde kitle kültürünü kanıksatıcı etkisi oluşmakta ve hatta kanıksatmanın temel işlevi haline gelebilmektedir.

Gündelik Hayatın Sıradanlığı ve Zorunluluklar

Gündelik hayat, insanların her gün yaptığı sıradan şeyleri, rutinleri, zorunlulukları ifade eder. Bu genelleme kavramı ele alan birçok düşünür tarafından temel alınmakta ancak gündelik hayatın eleştirisi noktasında ayrılmaktadır. Makale kapsamında Lefebvre'nin gündelik hayat çözümlemeleri ve eleştirileri temel alınacaktır.

Lefebvre, tekrar edilen tüm aynılık ve değişmezliğe rağmen, gündelik hayatın değiştirilmesi gerektiğini, bunun için bireylerin davranış kalıplarının sorgulanması gerektiğini söyler. "Çünkü ona göre; toplumu oluşturan bireylerin tercihlerini nelerin belirlediği, toplum içerisindeki davranışlarının neye göre biçimlendiği zor da olsa ancak bu yolla anlaşılabilir" (Çetin, 2017, s. 64). Örneğin tek tek bireylerin boş zamanlarını geçirir biçimi o toplumun bütünü hakkında fikir verir. Sinemada izlenen filmler, okunan kitap türleri, ailece yapılan etkinlikler ya da edinilen hobiler, hepsi bireylerin gündelik akışında sorgulamadan yaptığı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler yönetici ideolojinin kendi düşüncesine uygun gördüğü, aynı zamanda toplumların sosyal ve ekonomik dönüşümlerini anlamayı kolaylaştıran unsurlardır. Toplum egemen olan düşüncenin belirlediği gündelik hayat alışkanlıkları ile kişinin içinde yaşamak istediği toplumdan beledikleri birbiri ile çelişebilir. Bu durumda da kişiyi yabancılaştıran kaynaklardır. Çünkü "Gündelik hayat öğelerinin (çalışma - ailevi ve "özel" yaşam - boş vakit) birbirine dışsallığı bir yabancılaşma içerir" (Lefebvre, 2015a, s. 37). Lefebvre'ye göre, kişinin birey olabilmesi için yabancılaşmayı aşması ve kendi çıkarlarının ötesinde gündelik hayatı anlamlandırabilmesi gerekir. Böylece gündelik hayat kavramının içeriği, Lefebvre tarafından "günlük" ve "rastlantısal" ile eş anlamlı olan bir terimden kültürel ve sosyal dönüşümü vurgulayan, aynı zamanda felsefi, politik ve kültürel bağlarını da kuran bir terime radikal bir şekilde dönüştürülmüş ya da başka bir ifadeyle gündelik olanı da kapsayacak şekilde yeniden anlamlandırmıştır.

Bireyler yaşadığı yabancılaşmanın farkında olmadan gündelik hayatın sıradanlığı ile ilişkilendirilir. Ancak yaşanan yabancılaşma rutinlerin yerine getirilmesinde zorluklar yaratabilir ve bu durum kişide mutsuzluk, yalnızlık gibi duygularla yüzeye çıkabilir. Bu yüzden, bireyin gündelik hayatıyla kurduğu ilişki ya da ilişkisizlik kendine özgüdür. Her gün sabah itibarıyla yapılması gereken birçok rutin vardır: Evden işe gitmek, tekrar eve dönmek, iş dışındaki tüm gidiş gelişler... Bu tekrarlar gündelik hayatın içerisindeki rutinler, buluşmalar ile yeniden ve yeniden üretilir.

Amerikalı gerçekçi ressam Bo Bartlett resimlerinde modern bireyin gündelik hayatını konu edinir. İnsanların birlikte eğlendiği, yemek yediği, kutlamalar yaptığı ortak eylemleri ve aynı zamanda yalnız hallerinin hepsi beslendiği kaynaklardır. Bu gündelik hayat konuları, sanatçının incelikli bakışının yansımalarıdır. Bartlett, gündelik olan bu rutinlerin altında insana ait bir destansılık bulur. Metaforlarla anlatımını güçlendirdiği resimlerinde insanlar sıradan olan tüm eylemlerine rağmen birer özne olarak öne çıkarlar. "Sabahleyin" adlı resmi (Görsel 1) sanatçının bu yaklaşımının iyi bir örneğini oluşturur.

Görsel 1. Bo Bartlett, 2006, Sabahleyin / Au Matin.
Bobartlett.com. Erişim: 03.08.2019. <https://bit.ly/3BVIHPi>

Bartlett'in resminde ilk hissedilen, resimdeki kadının iki kişi tarafından alıkonulduğudur. Alıkoyan kişiler, kadının aksine, şapka ve pardösüleri nedeniyle soğuk ve resmi görünürler. Resmin adından da yola çıkarak (sabahleyin) şu yorum yapılabilir: Birey sabah uyanıldığı andan itibaren ilişkilenecek gereken gündelik hayat işleri ile ilişkilenecek istemez ama zorunluluklar onu sürüklemektedir. Resme göre gündelik hayat zorunlulukları soğuk ve resmidir. Sevimsizdir. Resimdeki mekân bireyin iç mekânı gibidir; yaşadığı yerdeki ateş köze dönüşmüştür, çatısı olmayan evi saydam duvarlardan oluşmaktadır ve duvarın arkasında kıyıya çarpan bir dalga duygusal bir yükseliş gibidir. Sabah erken kalkmak, belki duş almak, kahvaltı etmek, işe gitmek, özel yaşamına dahil olabilecek bütün eylemlerinin toplamı ve bu eylemlerin toplumsal ilişkileri gündelik hayatı oluşturur. Dolayısıyla bireyin, toplumla barışık bir şekilde yaşayabilmesi için gündelik hayat rutinlerini yerine getirmesi gerekir. Bu zorunluluklar çoğu zaman bireylerin yabancılaşmasına sebep olur. Ancak zaten, gündelik hayatın içerisinde oluşan somut birey bu yabancılaşmayı da içermektedir.

Yabancılaşmanın Kaynağı Mülkiyet

Yabancılaşma kavramına felsefi içerik kazandıran ilk filozof Hegel'dir. Hegel'e göre varlık sürekli ilerleyen ve gelişen bir süreçtir. Tin, Mutlak Akıl ya da Geist olarak adlandırdığı varlık, aslında evrendir. Geist'in kendini tamamlama, gerçekleştirme süreci vardır. Geist kendini gerçekleştirme sürecinde kimi aşamalardan geçer. Bunlardan ilki bütünlük kazanabilmesi için gerçekliği kavramasıdır. İkinci aşamada ise Geist kendi gerçekliğinden kopar. Çünkü kendini gerçekleştirebilmesi için doğadan kopması gerekir ki bu da kendisinden kopmasıdır. Bu yüzden kendine yabancılaşır. "Çünkü doğa bir zorunluluk ve olumsuzluk alanı olduğu için Geist de burada özgürlükten, bilinçten yoksundur. Geist kendi dışına çıkıp kendinden uzaklaşmak kaydıyla kendine yabancılaşmıştır" (Aydoğan, 2015, s. 274). Hegel felsefesi, Geist'in yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Diyalektik süreç içinde Geist'in devinimi bir "yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma" hareketidir.

Feuerbach'a göre Hegel'in tüm felsefesi soyut bir varlığa yaslanmaktadır. Mutlak Akıl, Tin ya da Geist olarak ifade edilen bu soyutluk, eninde sonunda teolojiye yaklaşmakta ve maddi olandan uzaklaşmaktadır. Feuerbach, Hegel'in felsefesinin en temelde Tanrı düşüncesiyle buluştuğunu düşünür ve bu felsefedeki yabancılaşmanın kaynağını eleştirir. Çünkü Feuerbach'a göre, insan Tanrı'yı yaratmış, ona insanın özelliklerini ve istediği güçleri atfetmiştir. "İnsan tanrı karşısında kendi bilgisini, kendi düşüncesini tanrıya koymak için yadsır. İnsan kişiliğinden feragat eder ama buna karşılık tanrı onun için kadiri mutlak, sınırsız bir öz olarak kişisel bir öz olur." (Feuerbach, 2008, s. 63-64). Böylece, donatılan Tanrı erişilemez ilahi bir varlığa, insan ise ona ulaşması gereken hakir ve fakir bir varlığa dönüşmüştür.

Marx da Feuerbach gibi Tanrı'nın insan tarafından yaratıldığını ve insanın en büyük özelliklerinden olan soyutlama becerisinin bir ürünü olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden tanrısal bir varlığın insanın yabancılaşmasının bir sonucu olduğu konusunda Feuerbach ile benzer bir sonuca varmıştır. Marx'ın yabancılaşma konusunda farklı olan çözümlemesi ise emek kavramından hareketle ortaya çıkmıştır.

Marx, sınıfsal anlamda işçinin yabancılaşmasından ve yabancılaşmış emek kavramından hareket eder. "Politik iktisadın ele aldığı durumlarda, emeğin bu gerçekleşmesi, işçiler için gerçekliğin yok olması şeklinde görünür; nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar." (Marx, 2013, s. 75). Yabancılaşmayı tarihsel ve toplumsal bir zeminde tartışır; toplumun temelini oluşturan bazı ilişkileri belirli bir gelişimin ürünü olarak ele alır. Özel mülkiyet Marx'ın yabancılaşma çözümlemesinde önemli bir yer tutar. Aslında özel mülkiyetin kendisi başlı başına yabancılaşmadır.

Özel mülkiyet oluşmaya başladığı andan itibaren iktidarın garantisi haline gelir ve çalışanların sözü duyulur olduğunda iktidar kendisini köşeye sıkışmış hisseder. Grayson Perry'nin "Üst Sınıf Köşeye Sıkışmış" adlı duvar halısı (Görsel 2) bu ilişkiyi anlatmaktadır.

Görsel 2. Grayson Perry, 2012, Üst Sınıf Çıkmazda / The Upper Class at Bay. Vesaire.org. Erişim: 22.07.2019. <https://bit.ly/3xF2V84>

Perry'nin üst sınıfların yaşadığı mekânı görselleştirme tercihi, Engels'in 1800'lerin İngiltere'si için yaptığı betimlemelere benzemektedir.

Dışarıda, bu kuşağın ötesinde üst ve orta-burjuvazi yaşar; orta-burjuvazi emekçi mahallelerin hemen yakınında düzenli biçimde yapılmış caddelerde, özellikle Chorlton'da ve Cheetham Hill'in alt mahallelerinde oturur; üst burjuvazi Charlton'da ve Ardwick'de ya da Cheetham Hill'in rüzgarlı tepelerinde, Broughton'da ve Pendleton'da yani daha uzak yerlerde, bahçeli, villa tipi rahat ve hoş evlerde, kır havasını içlerine çekerek özgürce yaşarlar; yoldan her çeyrek ya da yarım saatte bir, kent merkezine giden otobüsler geçer. Ve düzenlemenin en incelikli yanı odur ki, bu para aristokrasisinin mensupları, kendi işyerlerine, bütün o emekçi mahallelerinin ortasındaki kısa yoldan, sağda-solda gizlenmiş iç karartıcı sefaletin ortasında olduklarını görmeksizin geçerek gidebilirler. Çünkü borsadan başlayarak tüm yönlere doğru kent dışına uzanan ana yolların iki yakasında da hemen hemen hiç kesintisiz mağazalar vardır (Engels, 1997, s. 96).

Perry'nin eseri 2012 tarihlidir. Buna rağmen Perry, esere de adını veren üst sınıfı görselleştirirken gelenekselleşmiş bilgileri kullanmıştır. Üst sınıfların yaşadığı anlaşılabilir villa tipi bir ev, kent merkezinden uzakta kırsal alandadır. Bu geleneksel tablo ile tezat oluşturacak şekilde evin bahçesinde çadırları ile konuşlanmış insanlar, ellerinde pankartlar ile bir şeyleri protesto etmektedirler. Pankartları okuduğumuzda "No War but Class War (Savaşa Hayır ama Sınıf Savaşı Hariç)", "Pay Up Tim (Ödeme Yap Tim)", "Tax is Good (Vergi İyidir)" yazılarını görürüz. Evin sahibinin adının Tim olduğu, protesto eden insanların ise Tim için çalışanlar olduğunu anlamak zor değildir. Protestoların arasından geçen araba, içinde bulunduğu çıkmazdan hızla uzaklaşmak ister gibidir. Eserin ortasında genişçe yer kaplayan kaçan geyik ve geyiğe saldıran kırmızı köpekler tüm bu anlatının metaforik imgesidir. Duvar halısında yer verilen siyasal sözler Ranciere'in "söz" kavramını hatırlatır. Ranciere sanat ile izleyici arasındaki sınırın kalkmasına estetik açıdan açıklama getirir. "Mimesis'in sonu, figürasyonun sonu değildir. Üretici doğa ile duyarlı doğa arasındaki uyumu sağlayan mimetik yasama yetkisinin sonudur. Müzler, yerini müziğe, bırakır ki, bu aynı zamanda teknik aygıt ile içsel şarkı arasındaki dolaysız ilişkidir" (Ranciere, 2016, s. 13).

Ranciere'e göre sanat ile sıradan hayatın arasındaki çizgi silikleştikçe estetik kavramı yeneden anlam kazanır ve politikleşir. Ranciere, sanat ve siyasetin "söz"de kesiştiğini söyler. "Aristoteles'e dönerek 'ses' ve 'söz' arasındaki ayrıma gidiyor... Burada sanatın da siyasetin de aslında bu 'söz'ün gerçekleştiği zaman ve mekânda kendilerine bir hareket stratejisi belirlemeye çalıştığının altını çiziyor..." (Acar, 2016, s. 230). Buna göre sanat temsil olmaktan çıkarak, temsil ettiği şeyin "kendisi" olur. Ranciere'e göre sanat ve politika aynı zeminde üretilen şeylerdir ve birbirinden farklı değildir. "Söz" sanatın ve siyasetin ortak zeminidir ve en çok sokakta karşımıza çıkar. Duvar yazıları sokaktaki sözün yazılı hale gelmesidir çoğu zaman.

Mekânın Yabancılaştırıcı Etkisi ve Sokak

Sokak, kentsel mekân olarak sözün söylendiği yerdir. İdeolojiktir ve egemen sınıflar açısından hâkim olunması gerektirir. “Sokak, baskının ayrıcalıklı mekânı haline gelmektedir; bu, onu meydana getiren ilişkilerin ‘gerçek’ karakteri, yani zayıf olduğu kadar yabancılaşmış-yabancılaştırıcı karakteri sayesinde mümkün olmuştur” (Lefebvre, 2019, s. 24). Bu yaklaşıma göre, mekânın yabancılaşma üzerindeki etkisi kaçınılmaz olarak dinamiktir. Çünkü artık mekân, Harvey’in belirttiği gibi sadece coğrafi bir konum olarak ele alınmamaktadır: “mekânı şeylerin ölçülebilir ve böylece yerli yerine oturtulabilen nesnel bir özelliği gibi ele alırız” (Harvey, 2003, s. 229). Diğer taraftan, toplumsal yaşamların değişimine neden olan maddi süreçler, mekân kavramını bu materyalist bakış ile anlamayı zorunlu kılmaktadır: “Sermaye, coğrafyanın sürtünmesini önemli ölçüde azaltsa bile, onun mekânsal sabitliğine bağımlı olmaktan tamamıyla kurtulamaz. Yer ve mekân yok edilemez” (Morley ve Robins, 2011, s. 54). Ancak makale içerisinde Lefebvre’nin mekân için geliştirdiği alternatif okumanın izi sürülecek ve onun “toplumsal mekân” tanımlaması baz alınacaktır. Lefebvre’nin geliştirdiği kavramda mekân, matematiksel yaklaşımları aşmakta ve toplum tarafından yeniden üretilen dinamik alanlara dönüşmektedir: “Toplumsal mekân, toplumsal yeniden-üretim ilişkilerini, yani ailenin özgül örgütlenmesiyle birlikte, cinsiyetler, yaşlar arasındaki biyolojik-fizyolojik ilişkileri ve üretim ilişkilerini, yani işbölümünü ve örgütlenmesini, dolayısıyla hiyerarşikleşmiş toplumsal işlevleri -bunlara (az çok) uygun yerler atfederek- içerir” (Lefebvre, 2014, s. 67). Dolayısıyla toplumun yeniden oluşturduğu mekânlara bakarak o toplum hakkında da fikir sahibi olunabilir. Sanatçı Canan, bir mekân olarak karakolu yeniden oluşturduğu “Şeffaf Karakol” (Görsel 3) adlı yerleştirmesinde bu yaklaşımın iyi bir örneğini ortaya koymuştur. Karakolda görülen baskı ve şiddetin merkeze alındığı eserde, mekân şeffaf malzemeden yapılmış ve her bir odacığın içerisine sanatçının kendi fotoğraflarından tasarladığı işkence, sorgu sahnelerini betimleyen yerleştirmeler yapılmıştır. Ayrıca eser gerçek bir olaydan, Manisa’da sokaklara grafiti yaptıkları için gözaltına alınan ve polis tarafından fiziksel, psikolojik işkenceye uğrayan gençlerden yola çıkılarak yapılmış ve bu yüzden onlara adanmıştır.

Görsel 3. Canan, 1998, Şeffaf Karakol / Transparent Police Station.
Cananxcanan.com. Erişim: 04.08.2019. <https://bit.ly/3ShjCyc>

Yerleştirme bilineni görünür hale getirmekte, bu açıdan duyulur olanı somutlamakta ve Foucault'cu yaklaşımla beden mekanlar üzerinde egemenin zor güç ile kurduğu baskı, sanatçının kendi bedeni aracılığıyla canlandırılmaktadır. Ancak bunun ötesinde, tek bir beden/birey üzerinden anlatılan, şiddet ile yönetilen toplumun panoramasıdır.

Toplum tarafından üretilen toplumsal mekânlar, Canan'ın işindeki gibi kapalı mekânlar kadar sokak gibi açık alanlar da olabilir. Gerçekçi anlayışla çalışan güncel sanatçı Paul Fenniak'ın "Gölgede Bir Kalabalık" resmi (Görsel 4) sokakta sözün söylendiği ve bir kent meydanının insanlar tarafından dönüştürüldüğü anı betimleyen bir resimdir.

Görsel 4. Paul Fenniak, 2009-2010, Gölgede Bir Kalabalık / A Crowd in Shadow. Paulfenniak.com. Erişim: 24.05.2019. <https://bit.ly/3BqA3kM>

Binalarla çevrili bir kent meydanında kalabalığın bir protesto içinde olduğunu anlıyoruz. Resmin dışında kalan sağ taraftaki binaların gölgesi resimdeki kalabalığın üzerine düşmektedir. Güneşin açısına göre ya sabah ya da akşamüzeri gibidir. Sabahın erken saatlerinde böyle bir protestonun olma ihtimali düşük olacağı için akşamüzeri bir saat dilimi olduğunu anlıyoruz. Resmin ortasında yakılan kuklalar geometrik olarak bizi Rönesans kompozisyonuna götürüp geçmiş ile bağ kurdurur. Bu üçgenin hemen ortasında bulunan erkek figür elinde tuttuğu molotof kokteyli (ya da yanıcı başka bir malzeme) ile tehdit edicidir. Ancak figürün yüzünde tehdit eden bir ifade yoktur. Aynı şekilde, resimde bulunan diğer figürlerin herhangi birinde de saldırgan ya da tehdit eden bir ifade yoktur. Figürlerin giyim kuşamları da başıboş serseri imajı değil işçi sınıfı imajı verir. Resmin arka taraflarında -belli ki protestonun ön taraflarında- dövizler, pankartlar görünür. Kalabalık işten çıkıp gelmiş, kent meydanını doldurmuş ve protesto bitince tekrar evlerine dağılacak gibidir. Gündelik yaşamın bir rutinini yerine getiriyormuşçasına bir sakinlikten bahsetmek mümkündür.

Günümüz kentlerini oluşturan tüm mekânlar; sokaklar, yüksek katlı ofis binaları, okullar, çeşitli kamu binaları (adliye, karakol vb), parklar, finans merkezleri, hepsi ideoloji sonucu üretilmiş mekânlardır. Nasıl ki, yabancılaşma kısmında belirtilmiş olan Tanrının yaratımının insanın yabancılaşması sonucunda olduğu tespitiyle ilişkili olarak, kilise gibi yüksek tavanlı

dini mekânların insan üzerinde kendini daha aciz ve küçük hissettirici etkisi varsa, kenti oluşturan yüksek binaların da kent sakinleri üzerinde benzer etkileri vardır. Eserlerinde kentin bu etkisine odaklanan Richard Estes'in insanları birer özne olmaktan ziyade kentin dokusuna karışmış nesnelere verir.

Görsel 5. Richard Estes, 2015. Alice Tully Salonu / Alice Tully Hall. Artbasel. Erişim: 24.05.2019. <https://bit.ly/3S2MLOb>

New York'ta bulunan Alice Tully Salonu'nun resmedildiği eserde (Görsel 5), yüksek cam yapıyla Salon'u ve bu binaya yansıyan bir başka yüksek binayı görürüz. Binaların arasında küçük kalan insanlar gündelik yaşamın içinde kendi hallerindedirler ve birbirleri ile temas etmezler. Birbirlerine doğru yürümüşler ve temas etmeden geçip gitmişlerdir. Camdan yansıyan devasa binaların görüntüsü, bir taraftan şehri büyütürken diğer taraftan insanları küçültmektedir. Burada figürlerin ve mekânların arasında bir ilişkisizlik tespit edilebilir. Çünkü nesneleşen figür mekânın içerisinde etkin bir özneye değil, edilgen bir dekor nesnesine dönüşmektedir. Bu yüzden resmedilmiş bir portrenin ya da figürün tek başına bireysel bilincinin dışı vurumu değil, aynı zamanda yaşadığı toplumun kendisini ve siyasal iktidarı da yansıttığı söylenebilir.

Yabancılaşmanın İnsan Üzerinde Etkileri

Yabancılaştırma kavramı Lefebvre'nin yaklaşımı bağlamında ele alındığında, bu kavrama Lefebvre tarafından getirilmiş dört önerme göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar özetlenecek olursa sırasıyla; yabancılaşma kavramının 'tarihselleştirilmesi', "nispileşerek diyalektikleştirilmesi", "yabancılaşmanın bilinçsizliği" ve "faaliyetlerin şeyleşmesi"dir (Lefebvre, 2015b, s. 220-221).

Bu önermelere göre ancak toplumsallık içerisinde kavranabilir olan bir yabancılaşmayı fark ettiğimiz anda ondan kurtulmak isteriz, ancak bu sırada giriştiğimiz faaliyet daha fazla yabancılaşmaktan başka bir anlama gelmeyecektir. Örneğin bir birey işsiz olduğunda toplum içinde uyumsuz hissetmesi olasıdır. Çünkü sadece gündelik hayatını maddi/parasal idame için değil sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için de çalışması gerekmektedir. Asgari olarak hayatta kalabilmek için bile meta tüketmesi (gıda, barınma vb) gereken bireylerin sosyal ilişkileri de benzer tüketim alışkanlıkları ile belirlenir. Üretilen metalarla etrafı çevrilen insan, gündelik hayatta ilişki kurma alışkanlığını insan-insan'dan insan-meta'ya kaydırır. "Burada dikkat edilmesi gereken şu: Yalnızlaşma çeşitli nesnelere sağladığı konfor ve kolaylıklardan değil, bu nesnelere meta niteliğinden ve daha önemlisi, emeğimizin kendisinin de meta olduğu bir toplumsal sistemde yaşıyor olmamızdan kaynaklanır" (Önal, 2022, s. 257). Bu uyumsuzluktan kurtulmaya çalışan birey iş bulur ve çalışmaya başlar. Ancak bu andan itibaren ise, Marx tarafından tanımlanan, emeğe yabancılaşma yaşanacaktır. Bu diyalektik hep vardır. Çalışırken yaşanan yabancılaşma için boş vakitlerde eğlenmek istenir. Ancak boş vakitte yine daha büyük bir yabancılaşma yaşamak kaçınılmazdır. Burada yoksunlaşmadan kaynaklı bir yabancılaşma vardır. Geline son noktada ise birey çeşitli yabancılaşmaların üzerini örter ya da maskeler.

Genel olarak yabancılaşma, bireyin kendini toplum içerisinde konumlandırma ve gündelik hayat ile ilişki biçimi üzerinden yaşanmaktadır. Kendine yabancılaşma, kendi gerçekliğinin ve duygusunun farkında olmama hali modern insanın hastalığı sayılabilir.

Modern hayatta insanların "keyifsizlik", "sıkınlık", "bıkkınlık" olarak tarif ettikleri ve aslında farkında olmadan yaşadıkları ruhsal bunalım, insanın kendisi olamamasının ve yabancılaşmasının bir sonucudur. Sadece üretmek isteyen insan aynı zamanda ürettiğine sahip olmak istemektedir. Aslında, kendi yaşam amacı ile ilgili bir fikri yoktur.

Temel sorun insanın yabancılaşmış olmasıdır ama o bunu gündelik hayatına yansıyan sorunlarda görebilmektedir. Bunalımda olmak, uykusuzluktan şikâyetçi olmak, evliliğinde mutsuz olmak, yaptığı işten keyif almamak gibi şikâyetleri vardır. "Bu çeşitli şikâyetler, yalnızca kültürümüzün dışı vurmaya izin verdiği daha derinde yatan bir şeyin bilinçli formudur ve o ya da bu semptomdan mustarip olduğuna bilinçli bir şekilde inanan çeşitli kişilerde ortaktır" (Fromm, 2017, s. 19).

Görsel 6. John Brosio, 2011, Yorgunluk – Versiyon 2 / Fatigue – Version 2.
Johnbrosio. Erişim: 04.08.2019. <https://bit.ly/3R1kCW3>

John Brosio'nun "Yorgunluk" isimli resmi (Görsel 6) Fromm'un belirttiği yabancılaşmanın metaforik anlatımı gibidir. İşten keyif almamak, mutsuzluk, yorgunluk gibi görünür problemler evi saran ahtapot ya da benzeri canlı ile imlenirken, kullanılan metaforun gerçek dışılığı aslında kişinin bilinçaltının yansımalarına bakıyor olduğumuzu hissettirir.

Bireylerin toplumla uyum içerisinde yaşama ihtiyaçları vardır. Bu yüzden toplumun açık ve örtülü kurallarına uymak bir koşuldur. Her ne kadar yapmak istediği şeyler ile yapmak zorunda oldukları farklılık gösterse de birey yapmak zorunda olduğunu yapacak, yapmak istediklerini ise baskılayacaktır. Kişinin gündelik hayatta baskıladıkları bilinçdışını oluşturmaktadır.

Bilinçdışını oluşturan etmenler genellenemez. Her bireyin bilinçdışı, her bir kişinin kendi olmasını sağlayan güdülerin etkisiyle oluşur. Bilinçli düşünceleri ile ters olan düşünceleri ve bilmediği dürtüleri tarafından güdülenmiş olur. Bu yüzden bilinç süzgecinden geçemeyenleri bastırmak zorundadır. "Bastırılmışlık hali rastlantısal, sosyal insan olan benim, benden, bütün insan olan kişiliğimden ayrılmam olgusuyla sonuçlanır. Kendime yabancıyım ve diğer herkes de aynı ölçüde bana yabancı" (Fromm, 2017, s. 49). Toplumsallaşmanın bir koşulu olarak bireyler toplumsal normlara uymakta, normların dışında konumlanan isteklerini baskılamaktadır. Baskılanma, kişinin kendine yabancılaşmasının nedenlerindedir. Böylece insanın toplumsallaşmasının insan üzerindeki bozucu etkisi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: Yabancılaşmayı Kırmak için Özneleşmek

Metinde yer verilen sanat eserlerinde, gündelik hayatta iktidarın ideolojisi ile uyumsuz hale gelebilen bireylerin farkında olarak ya da olmadan yaşayacakları yabancılaşmanın, mutsuz-

luk, yalnızlık gibi duygusal yansımaları olabileceği ve bunun gündelik rutinlerle ilişkilene-meme şeklinde de kendini gösterebileceği gözlemlenmiştir. Bo Bartlett ve Joe Brosio'nun eserleri özellikle bu bağlamda ele alınmış, incelenmiştir. Emeğine yabancılaşan insanın edimselleşmesi Marx ve Engels'in yaklaşımları ile ele alınmış, sanatçı Grayson Perry'nin eserindeki sınıfsal yaklaşım bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Toplumsal mekânın yeniden üretilmesi; mekânın yabancılaşma üzerindeki etkisi ve üretilen toplum ile mekân arasındaki ilişkinin incelenmesiyle, iktidarın toplumu yönlendirebilmesi ve kendi sürekliliğini tesis edebilmesi için mekânı özel olarak kullanması ve bu açıdan hâ-kim olanın belirleniminde mekânı yeniden kendi avantajına üretmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

İktidarın kendi avantajına ürettiği mekânın bireyi nesneleştirdiği ve nesne olan bireyin ya-bancılaşacağı birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Canan'ın ve Richard Estes'in incelenen eserle-rinin bu açıdan ele alınmasıyla yeniden üretilen mekanların insanlar üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekilmiştir. Her iki eserde de insan özne olmaktan uzaklaşmakta, nesneleş-mektedir. Halbuki, bireyin yabancılaşmadan kurtulabilmesi için nesneden ayrışması, yani özne olduğunu hatırlaması ve özneleşme sürecinde bilinç oluşturabilmesi gerekir. Ancak nesne olmanın önüne geçme amacıyla yaşanması gereken tersinden bir yabancılaşmadır. Bu bağlamda, sanatçıların kendi anlatım biçimleriyle resimlerinde ele aldıkları özneler, bireyin değişiminin görsel imgelerini oluşturmuş ve üretilen resimler, sanatçıların kendi özneleşme süreçlerinin parçaları haline gelmiştir.

Kaynakça

Acar, Barış. (2016). *Ters Dönmüş Bir Kaplumbağa ile Sanat Üzerine Konuşmalar 2000'ler Türkiye'sinden Çağdaş Sanat Manzaraları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Aydoğan, Emine. (2015). Marx ve Öncüllerinde Yabancılaşma Kavramı. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), s. 273-282.

Çetin, Ensar. (2017). *Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Engels, Friedrich. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. (Y. Fincancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Feuerbach, Ludwig. (2008). *Hristyanlığın Özü*. (O. Özügül, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Fromm, Erich. (2019). *İnsan Olmak Üzerine Modern Dünyada Yabancılaşmaya Dair Hüma-nist Bir Bakış*. (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Fromm, Erich. (2017). *Psikanaliz ve Zen-Budizm İnsan Ruhuna İki Farklı Yaklaşım*. (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Harvey, David. (2003). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Hobsbawm, Eric J. (2010). *İmparatorluk Çağı*. (V. Aslan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lefebvre, Henri. (2014). *Mekanın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, Henri. (2015a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 1*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, Henri. (2015b). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 2*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, Henri. (2019). *Kentsel Devrim*. (S. Sezer, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marx, Karl. (2013). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.
- Morley, David., Robins, Kevin. (2011). *Kimlik Mekanları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. (E. Zeybekoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Önal, Nevzat Evrim. (2022). *İnsan Bencil mi?*. İstanbul: Yazılama.
- Ranciere, Jacques. (2016). *Estetiğin Huzursuzluğu*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roberts, John. (2013). *Gündelik Hayatın Felsefesi Devrimci Praksis ve Kültürel Kuramın Kadri*. (E. C. Ercan, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.